

Examining the Rights and Status of Women in Marriage and Divorce during the Parthian Era: A Historical-Feminist Analysis of Patriarchal Structures

Farhad Saboorifar ¹ Mohammad Hassan Beigi ² Lida Andishmand ³

1. Assistant Professor, Department of History, University of Arak, Arak, Iran E-mail: f.saboorifar@gmail.com.

2. (Corresponding Author) Associate Professor, Department of History, University of Arak, Arak, Iran. E-mail mohaamad.beigi@gmail.com

3. Master's Graduate, Shahid Chamran University. ledaandishmand@gmail.com

Article Info

Extended Abstract

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 26 April 2025

Received in revised

form: 7 July 2025

Accepted: 16 July 2025

Published online: 6 August 2025

Key word:

Parthians,
Historical Feminism,
Marriage,
Divorce,
Patriarchy,
Khvodude,
Polygyny .

Abstract

The Parthian era (247 BCE to 224 CE) represents one of the longest and most influential reigns in Iranian history, during which the family system and the status of women were shaped by deeply entrenched patriarchal structures, codified legal norms, and dynamic cultural interactions with neighboring civilizations. Utilizing the historical feminist frameworks of Linda Alcoff and Elizabeth Potter, this study explores the institution of marriage and the legal conditions surrounding divorce for women during this period, addressing the central question: To what extent did patriarchal authority and cross-cultural exchanges with Hellenistic and Roman civilizations shape the rights and agency of Parthian women?

Findings indicate that the Parthian family system was grounded in the absolute patriarchal authority of men, where women frequently functioned as instruments of political alliance and economic negotiation. Marriage practices such as *khvedōdah* (consanguineous marriage) and elite polygamy were common among the aristocracy as mechanisms for preserving lineage and class privilege, while divorce regulations were unilateral and heavily biased in favor of men. However, evidence of women's acts of resistance—including efforts to pursue independent marriages or initiate separation from their husbands—illustrates their limited yet significant agency within these constraints. This research underscores that, despite the pervasive dominance of patriarchal norms, traces of female autonomy and resistance are discernible in the historical record of Parthian society.

Introduction

Examining the history of marriage and divorce during the Parthian period (247 BCE – 224 CE) offers valuable insight into the cultural, social, and legal structures of that era. During this time, Parthian society, characterized by its semi-nomadic lifestyle and deeply patriarchal organization, was simultaneously shaped by extensive interactions with Hellenistic and Roman civilizations. The family system of the Parthian period rested on the absolute authority of men, and women were often positioned within political and economic relationships as instruments for consolidating power and preserving class hierarchies. Marriage customs such as *khvedōdah* (consanguineous marriage) and polygyny among the nobility exemplify these practices. In contrast, divorce regulations were largely unilateral and structured to privilege men, leaving women with minimal legal autonomy or agency in marital affairs.

The significance of the present study lies in its departure from traditional, male-centered historiography by employing a historical feminist framework (Alcoff and Potter) to analyze women not as passive subjects of history but as active social agents engaged in negotiating structures of power. The central research question thus asks: How did patriarchal institutions and cross-cultural interactions with Greek and Roman societies shape the rights, agency, and social status of Parthian women—and what forms of resistance to these constraints can be discerned?

Materials and Methods

This research adopts a descriptive-analytical approach, theoretically grounded in the historical feminist model of Linda Alcoff and Elizabeth Potter. According to this perspective, traditional historiography—shaped by male-dominated epistemologies—has reduced women's representation to the confined roles of wife and mother. Consequently, uncovering the authentic social position of women requires a critical re-examination of primary sources, focusing on power relations and traces of female resistance within them.

The methodology relies on the analysis of historical records, legal documents, and Zoroastrian religious texts. Alongside classical works by Diakonoff, Boyce, Pirnia, and Ulbricht, the study also draws upon archaeological evidence (e.g., the Nisa ostraca and leather documents from Urman) and literary-mythological sources such as *as Vis and Ramin* to reconstruct a

more nuanced and multidimensional understanding of women's lived realities during the Parthian era.

Discussion and Results

The findings reveal that the Parthian family system was deeply patriarchal, with the authority of the father or husband permeating nearly every aspect of women's lives. A girl's choice of marriage partner was entirely under the control of her father or brother, and marriages without parental consent (self-willed marriages) lacked both social and religious legitimacy. Various forms of marriage during this period—such as padsha, chakr, khvodude, and ayuk—reflected the era's class-based and male-dominated social order. Consanguineous marriage (khvodude) among the nobility was intended to consolidate family power and prevent the dispersion of wealth, thereby reducing women to political and economic instruments.

Polygyny was also prevalent among the upper classes, with the first wife (padsha wife) holding a higher status than other wives (chakr wives). This created an unjust hierarchy among women and further reinforced men's control over women's bodies and reproductive rights.

In matters of divorce, inequality was equally pronounced. The right to divorce resided almost exclusively with men, and women could only seek separation in exceptional cases—such as a husband's infidelity or infertility—which were rare. Conversely, men could divorce their wives for reasons such as infertility, alleged witchcraft, or infidelity. Such laws effectively reduced women's identities and bodies to male property, and even natural biological processes like menstruation could serve as grounds for divorce or punishment. Despite these severe restrictions, there is evidence that Parthian women actively resisted such oppressive structures. Marriages without parental consent, attempts to obtain divorce, and instances of women's political participation (e.g., Queen Musa) illustrate women's relative agency within these constraints. These acts of defiance demonstrate that even within rigidly patriarchal systems, there existed openings through which women could renegotiate their social roles.

Ideologically, marriage rituals and Zoroastrian texts played a crucial role in legitimizing these hierarchies. Ceremonies, oaths, and religious witnesses, while ostensibly sanctifying marriage, in reality emphasized female obedience and submission. Thus, religion, society, and law functioned together to sustain and justify male authority.

Ultimately, this study demonstrates that, despite the Parthian Empire's broader reputation for religious tolerance, its family and gender systems remained profoundly patriarchal. Marriage served as a mechanism for consolidating political and economic power, divorce was firmly controlled by men, and women's agency was largely confined to peripheral spaces. Nevertheless, traces of individual resistance reveal that women persistently sought to redefine and assert their social position

Conclusion

The findings demonstrate that the Parthian system of marriage and divorce embodied deeply entrenched patriarchal power relations, with women largely constructed as instruments serving the political and economic interests of the ruling classes. Consanguineous marriage, polygyny, unilateral divorce, and the religious reinforcement of female obedience all functioned as mechanisms that consolidated male authority. Nevertheless, women's individual acts of resistance—such as marriages without parental consent or efforts to obtain separation from their husbands—reveal that, despite systemic constraints, they maintained a measure of agency.

These results underscore not only the need for a critical reinterpretation of historical narratives but also the value of feminist perspectives in recovering the suppressed voices of women throughout history.

References

- Afhami, Reza; Farbod, Farinaz; Fathi, Lida, (2011): *Design of Iranian Clothing in the Parthian Period: A Study on Patterns, Cutting, and Sewing, Negareh*, Vol. 17/ No. 6, pp. 31–45.
- Alavi, Hedayatollah, (2001) *Women in Ancient Iran*, Tehran: Hirmand Publications. [In persian]
- Alcoff, L. Potter, E, (1993) *Feminist Epistemologies*, New York: Routledge.
- Ardaviraf Nameh, (1993) *translated by Abdolrahim Afifi*, Tehran: Toos Publications. [In persian]
- Avesta, (1992) translated and researched by Jalil Dastkhah, Tehran: Morvarid Publications. [In persian]
- Beyani, Shirin, (2001) *Religion and State in the Sasanian Era*, Tehran: Jami Publications. [In persian]
- Boyce, Mary, (2007) *Zoroastrians: Their Beliefs and Practices*, translated by Asghar Bahrami, Tehran: Ghoghnoos Publications. [In persian]
- Brousseus, Maria, (2010) *Ancient Iranians*, translated by Mani Salehi Allameh, Tehran: Saless. [In persian]
-

- Christensen, Arthur, (1997) *Iran in the Sasanian Era*, translated by Rashid Yasami, Tehran: Ibn Sina Publications. [In persian]
- Diakonoff, Igor M, (1999) *The Parthians*, translated by Karim Keshavarz, Tehran: Payam Publications. [In persian]
- Dubois, Nelson Karl, (2017) *Political History of Parthia*, translated by Ali Asghar Hekmat, 5th edition, Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In persian]
- E'temad al-Saltaneh, Mohammad Hasan Khan, (1992) *Tarikh-e Ashkaniyan*, Tehran: Atlas Publications. [In persian]
- Farahani, Zohreh; Khazaei, Maryam, (2011) *The Parthian Imperial Dynasty*, Tehran: Cactus Publications. [In persian]
- Firouzmandi, Bahman, Khan Moradi, Mozhgan, (2014): An Introduction to the Study of Women in the Parthian Era, *Women in Culture and Art (Women's Studies Quarterly)*, Vol. / No. 6, pp. 249–264.
- Frye, Richard Nelson, (2009) *Ancient History of Iran*, translated by Masoud Rajabnia, 4th edition, Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In persian]
- Gershmen, Roman, (2016) *Iran from the Beginning to Islam*, translated by Mohammad Moein, 4th edition, Tehran: Negah Publications. [In persian]
- Gorgani, Fakhr al-Din As'ad, (2019) *Vis and Ramin*, Tehran: Hirmand Publications.
- Grantowski, Edwin, (2021) *History of Iran from Antiquity to the Present*, translated by K. Keshavarzi, Tehran: Morvarid Publications. [In persian]
- Hovar, Klemens, (2005) *Iran and Iranian Civilization*, translated by Hasan Anousheh, 4th edition, Tehran: Amir Kabir Publications. [In persian]
- Irani, Dinshaw, (1982) *Ethics of Ancient Iran*, Tehran: Forouhar Publications. [In persian]
- Joneidi, Fereydun, (2010) *International Law in Ancient Iran*, Tehran: Balkh Publications. [In persian]
- Kallaj, Malcolm, (2012) *The Parthians*, translated by Masoud Rajabnia, 5th edition, Tehran: Hirmand Publications. [In persian]
- Khazaei, Zia, Farhadi, Mohammad, (2018): Analysis of Hegel's Unity Theory and Ethnic Politics in the Sasanian Dynasty, *Iranian and Islamic Historical Studies*, Vol. 23/ No. 12, pp. 235–256. [In persian]
- Khodadadian, Ardeshir, (2001) *History of Ancient Iran*, Vol. 5, Tehran: Behdid Publications. [In persian]
-

-
- Macuch, M, (1985) Die Zeitehe im sasanidischen Recht – ein Vorläufer der šī‘itischen mut‘a-Ehe in Iran Archäologische Mitteilungen aus Iran, 18, 187–203. [In persian]
- Macuch, M, (1991) Inzest im vorislamischen Iran, Archäologische Mitteilungen aus Iran, 24, 141–154.
- Mashkoo, Mohammad Javad; Rajabnia, Masoud, (1995) *Political and Social History of the Parthians (Old Parthians/Pahlavis)*, 3rd edition, Tehran: Donyaye Ketab Publications. [In persian]
- Mazaheri, Ali Akbar, (1998) *The Iranian Family in the Pre-Islamic Era*, 2nd edition, Tehran: Ghatre Publications.
- Mazdapour, Katayoun, (1994) *Women in Zoroastrianism: Social Life of Women in Iranian History*, Vol. 1, Tehran: Navid Publications. [In persian]
- Mir Saeedi, Nader, (2010) *The Seleucids and Parthians*, Tehran: Ghoghnoos Publications. [In persian]
- Mohammadi Far, Yaqub, (2008) *Parthian Archaeology and Art*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications.
- Mohammadpour, Ahmad, (2011) *Qualitative Research Method: Anti-Method*, 1st edition, Tehran: Sociologists Publications. [In persian]
- Pirnia, Hasan (Moshir al-Dowleh), (1990) *Ancient Iran*, Vol. 3, 4th edition, Tehran: Saeed No Publications. [In persian]
- Rajabi, Parviz, (2007) *History of Iran in the Seleucid and Parthian Periods*, 3rd edition, Tehran: Payame Noor University Press. [In persian]
- Rezaei, Abdolazim, (2001) *Genealogy and Religions of Ancient Iranians*, 5th edition, Tehran: Dar Publications. [In persian]
- Sharpe, Rolf Norman, (2009) *Edicts of the Achaemenid Kings*, 3rd edition, Shiraz: Pazineh Publications. [In persian]
- Shipman, Klaus, (2019) *Foundations of Parthian History*, translated by Houshang Sadeghi, Tehran: Farzan Rooz Publishing Institute. [In persian]
- Soltani Valoklai, Fatemeh, (2009) *Marriage in Ancient Iran and Its Reflections in Persian Poetic Works*, Tehran: Fars Publications. [In persian]
- Tansar, *Letter of Tansar to Goshnasp*, (1975) translated by Ibn Esfandiari, edited by Mojtaba Minavi, Tehran: Khwarazmi Publications. [In persian]
- Tayebi, Negar, (2013) *Marriage in Ancient Iran*, Tehran: Tarnameh Tarikhfa Publications. [In persian]
- Ulbricht, Mark-Joost, (2023) *The Rise of the Parthians: Hellenism and Iranian-Central Asian History*, translated by Mohammad Ebrahim Mahjoob, Tehran: Mahi Publications.
-

Vendidad, (2005) translated into Persian by Musa Javan from James Darmesteter's Pahlavi-French translation, 2nd edition, Tehran: Donyaye Ketab Publications. [In persian]

von Gutschmid, Alfred, (2000) *History of Iran and Its Neighboring Lands from Alexander to the Fall of the Parthians*, translated by K. Jahandari, 3rd edition, Tehran: Ghoghnoos/Elmi va Farhangi. [In persian]

Wiesehöfer, Josef, (1998) *Ancient Iran (550 BCE – 650 CE)*, translated by Morteza Saqibfar, Tehran: Ghoghnoos Publications. [In persian]

Yarshater, Ehsan et al., (1994) Folk Beliefs and Worldview of Iranians, in *The Cambridge History of Iran*, Vol. 3, Part 1: From the Seleucids to the Fall of the Sasanian Empire, translated by Hasan Anousheh, 2nd edition, Tehran: Amir Kabir Publications.

Yarshater, Ehsan et al., (2002) Society and Law in Iran, in *The Cambridge History of Iran*, Vol. 3, Part 2: From the Seleucids to the Fall of the Sasanian Empire, translated by Hasan Anousheh, 3rd edition, Tehran: Amir Kabir Publications.

Zarrinkoub, Abdolhossein, (1995) *Ruzgaran-e Iran*, Vol. 1, 1st edition, Tehran: Sokhan Publications. [In persian]

Zarrinkoub, Rozbeh, Maleki, Mohammad, (2017): The position of the Parthians of Armenia in the relations between the Sasanian Empire and the Roman Empire in the third century AD, *Iranian Historical Researches Journal*, Vol. 11/ No. 20, pp 51-80.

Cite this article: Saboorifar, Farhad & Beigi, Mohammad Hassan & Andishmand, Lida (2025). *Examining the Rights and Status of Women in Marriage and Divorce during the Parthian Era: A Historical-Feminist Analysis of Patriarchal Structures*. *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, vol 19, No.36. Pages.:238-267.

DOI.10.22111/JHR.2025.52746.3815

© The Author: **Farhad Saboorifar & Mohammad Hassan Beigi & Lida Andishmand**
Publisher: University of Sistan and Baluchestan

بررسی حقوق و جایگاه زنان در ازدواج و طلاق دوران اشکانیان: تحلیل تاریخی - فمینیستی ساختارهای پدرسالارانه

فرهاد صبوری فر^۱ محمدحسن بیگی^۲ لیدا اندیشمند^۳

۱. استادیار، گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: f.saborifar@gmail.com
۲. نویسنده مسئول (دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. mohaamad.beigi@gmail.com
۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، گروه تاریخ، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران. ledaandishmand@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

واژه‌های کلیدی:

اشکانیان،

فمینیسم تاریخی،

ازدواج،

طلاق،

مردسالاری،

خدوود،

چندهمسری.

دوران اشکانیان (۲۴۷ ق.م تا ۲۲۴ م) یکی از طولانی‌ترین حکومت‌های تاریخ ایران بوده که در آن، نظام خانوادگی و جایگاه زنان تحت تأثیر ساختارهای پدرسالارانه، قوانین حقوقی و تعاملات فرهنگی با تمدن‌های دیگر شکل گرفت. این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه فمینیسم تاریخی متعلق به لیندا آلفا و الیزابت پاتر، به بررسی فرهنگ ازدواج و مبانی حقوقی طلاق زنان در این دوره پرداخته و به این پرسش کلیدی پاسخ می‌دهد: چگونه ساختارهای مردسالارانه و تعامل با تمدن‌های هلنی و رومی، حقوق و عاملیت زنان اشکانی را تحت تأثیر قرار داد؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که نظام خانواده اشکانی مبتنی بر اقتدار مطلق مردان بود و زنان اغلب به‌عنوان ابزاری در مبادلات سیاسی و اقتصادی نقش داشتند. الگوهای ازدواجی مانند «خویدوده» (ازدواج درون خویشاوندی) و چندهمسری در میان اشراف برای حفظ منافع طبقاتی رواج داشت، درحالی‌که قوانین طلاق یک‌سویه و به نفع مردان تنظیم شده بود. باین‌حال، شواهدی از مقاومت‌های زنان در برابر این ساختارها، از جمله تلاش برای ازدواج مستقل یا جدایی از همسران، نشان‌دهنده عاملیت آنان در مواجهه با محدودیت‌های حقوقی است. این پژوهش تأکید دارد که علیرغم سلطه هنجارهای مردسالارانه، ردپای مقاومت زنان اشکانی را می‌توان در تاریخ مشاهده کرد.

استناد: صبوری فر، فرهاد و بیگی، محمدحسن و اندیشمند، لیدا (۱۴۰۴) بررسی حقوق و جایگاه زنان در ازدواج و طلاق دوران اشکانیان: تحلیل تاریخی-فمینیستی ساختارهای پدرسالارانه، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، بهار و تابستان، دوره ۱۹، شماره ۳۶، ص ۳۲۸-۳۶۷.

DOI.10.22111/JHR.2025.52746.3815

© نویسندگان . فرهاد صبوری فر و محمدحسن بیگی و لیدا اندیشمند

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

مطالعه تاریخ ازدواج و طلاق در جوامع کهن، در بجهای به ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و حقوقی آن دوران می‌گشاید. یکی از مهم‌ترین دوره‌هایی که کمتر مورد توجه پژوهش‌های جامع قرار گرفته، دوران اشکانیان (۲۵۰ ق.م تا ۲۲۶ م) است؛ دوره‌ای که در آن، جامعه‌ای نیمه عشایری با ساختارهای پدرسالارانه، تحت تأثیر تعاملات فرهنگی با تمدن‌های یونانی و رومی شکل گرفت. نظام خانواده در این دوران مبتنی بر اقتدار مردانه بود و زنان عموماً در چارچوب مناسبات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان ابزاری برای تحکیم قدرت خاندان‌ها نقش داشتند. الگوهایی مانند ازدواج درون خویشاوندی «خویدوده» و چندهمسری در میان اشراف، در جهت حفظ منافع طبقاتی و استمرار تسلط مردان بر ساختارهای اجتماعی عمل می‌کرد (دیاکونوف، ۱۳۷۸، ۱۰۴). از سوی دیگر، قوانین طلاق عمدتاً به نفع مردان طراحی شده بود، به‌گونه‌ای که زنان به‌ندرت در مواردی چون خیانت یا عقیم بودن شوهر، حق جدایی داشتند (اولبریخت، ۱۴۰۲: ۹۵). این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه فمینیسم تاریخی، به بررسی فرهنگ ازدواج و مبانی حقوقی طلاق زنان در دوران اشکانیان می‌پردازد و به این پرسش کلیدی پاسخ می‌دهد: چگونه ساختارهای مردسالارانه و تعامل با تمدن‌های هلنی و رومی، حقوق و عاملیت زنان اشکانی را تحت تأثیر قرار داد؟ در این راستا، علاوه بر تحلیل اسناد تاریخی، تأثیر ساختارهای حقوقی و اجتماعی بر نقش و جایگاه زنان بررسی شده و شواهدی از مقاومت آنان در برابر سلطه پدرسالارانه ارائه می‌شود. یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که اگرچه ساختارهای اشکانی زنان را در موقعیتی فرودست قرار می‌داد، اما نشانه‌هایی از کنشگری فردی زنان نیز وجود داشت. رفتارهایی مانند ازدواج بدون رضایت اولیا «خودسرزنی» یا تلاش برای جدایی از شوهران، نمونه‌هایی از این مقاومت‌ها هستند که نشان می‌دهند زنان، هرچند محدود، در تلاش برای بازتعریف عاملیت خود بوده‌اند.

چارچوب نظری

این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه فمینیسم تاریخی لیندا آلفکاف و الیزابت پاتر (۱۹۹۳) به تحلیل جایگاه زنان در نظام ازدواج و طلاق دوران اشکانیان می‌پردازد. آلفکاف و پاتر بر این باورند که

تاریخ‌نگاری سنتی تحت سلطه‌ی دیدگاه‌های مرد محور شکل گرفته است و بازنمایی زنان در آن اغلب از دریچه‌ی سوگیری‌های پدرسالارانه صورت می‌گیرد (Alcoff & Potter, 1993: 7). از این رو، بررسی جایگاه زنان در جوامع تاریخی، تنها با بازخوانی انتقادی منابع موجود و تحلیل روابط قدرت میان مردان و زنان امکان‌پذیر است. الکاف و پاتر استدلال می‌کنند که شناخت ما از نقش زنان در جوامع گذشته، تحت تأثیر تعبیر پدرسالارانه از تاریخ قرار دارد (Alcoff & Potter, 1993: 12). به همین دلیل، ساختارهای اجتماعی و حقوقی اغلب به شکلی روایت شده‌اند که عاملیت زنان را نادیده می‌گیرد و نقش آن‌ها را به همسری و مادری محدود می‌سازد. در مورد اشکانیان، این امر در قالب قوانینی چون چندهمسری، ازدواج درون خویشاوندی (خویدوده) و محدودیت‌های طلاق مشهود است که همگی در راستای حفظ اقتدار مردانه عمل کرده‌اند. آنان نشان می‌دهند که ساختارهای حقوقی در جوامع گذشته نه تنها بر مبنای نابرابری‌های جنسیتی طراحی شده‌اند، بلکه این نابرابری‌ها را بازتولید و مشروعیت‌بخشی کرده‌اند (Alcoff & Potter, 1993: 28). در نظام اشکانی، این مسأله در قوانین طلاق نمود داشت؛ حق جدایی تقریباً در انحصار مردان بود و زنان حتی در شرایطی چون خیانت شوهر یا عقیم بودن او، به ندرت حق طلاق گرفتن داشتند (شیپمان، ۱۳۹۸: ۱۸۷-۱۸۸). یکی از مفاهیم کلیدی در نظریه فمینیسم تاریخی، تحلیل مقاومت‌های زنان در برابر ساختارهای سلطه است. الکاف و پاتر معتقدند که حتی در جوامعی با بالاترین میزان کنترل بر زنان، همواره شکاف‌هایی در نظم پدرسالارانه وجود دارد که زنان از طریق آن‌ها برای عاملیت خود مبارزه می‌کنند (Alcoff & Potter, 1993: 41). در جامعه اشکانی، این مقاومت‌ها را می‌توان در ازدواج‌های بدون رضایت اولیا («خودسرزنی») و تلاش زنان برای جدایی از همسرانشان مشاهده کرد (دوبواز، ۱۳۹۶، ۱۳۳). این اقدامات نشان می‌دهد که زنان، اگرچه در ساختاری پدرسالار زندگی می‌کردند، اما در پی بازتعریف نقش و جایگاه خود بودند. الکاف و پاتر تأکید دارند که تحلیل تاریخی باید فراتر از ساختارهای داخلی، به بررسی تعاملات فرهنگی و تأثیر تمدن‌های خارجی بر نابرابری‌های جنسیتی بپردازد (Alcoff & Potter, 1993: 56). اشکانیان در تعامل با تمدن‌های هلنی و رومی، ضمن حفظ سنت‌های پدرسالارانه بومی، اشکال جدیدی از سلطه‌ی مردانه را به قوانین ازدواج و طلاق افزود. این مسأله باعث شد که زنان بیش‌ازپیش به ابزار

سیاسی و اقتصادی تبدیل شوند، به گونه‌ای که ازدواج‌های اشرافی، بیش از آنکه بر مبنای انتخاب فردی باشد، در خدمت منافع طبقاتی و خانوادگی قرار گرفت (دیاکونوف، ۱۳۷۸: ۱۶۳).

پیشینه پژوهش

مطالعات مربوط به جایگاه زنان در نظام ازدواج و طلاق ایران باستان، به ویژه در دوران اشکانیان، در مقایسه با سایر دوره‌های تاریخی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بسیاری از پژوهش‌های موجود بیشتر بر ابعاد سیاسی و نظامی این دوره تمرکز داشته‌اند و بررسی‌های مرتبط با حقوق زنان عمدتاً به طور پراکنده در میان مباحث کلی تاریخ ایران باستان جای گرفته است. با این حال، در سال‌های اخیر، چند پژوهش در این زمینه انجام شده که از منظرهای مختلف، به بررسی وضعیت زنان اشکانی پرداخته‌اند از جمله مهم‌ترین این تحقیقات عبارت‌اند از: کتاب «حقوق جهان در ایران باستان» اثر فریدون جنیدی (۱۳۸۹) نویسنده در این کتاب، به بررسی حقوق زنان در ایران باستان پرداخته و نگاهی تطبیقی به جایگاه آنان در دوران مختلف از جمله دوره اشکانیان دارد. او استدلال می‌کند که هرچند نظام حقوقی اشکانیان تحت تأثیر آیین‌های کهن ایرانی و سنت‌های زرتشتی بود، اما قوانین مربوط به ازدواج و طلاق در عمل به نفع مردان تنظیم شده و زنان را از حق انتخاب همسر و حق طلاق محروم می‌کرد. این پژوهش نشان می‌دهد که در برخی موارد، دختران اشرافی برای حفظ پیوندهای خاندانی مجبور به ازدواج درون خویشاوندی (خویدوده) می‌شدند و این موضوع عاملیت آنان را در ازدواج محدود می‌کرد البته این اثر به لحاظ تاریخی از اعتبار کافی برخوردار نیست.

مقاله بعدی «شناخت زنان ایران در عصر اشکانی» نوشته بهمن فیروزمندی و مژگان خان مرادی (۱۳۹۳) است. این مقاله که در فصلنامه «زن در فرهنگ و هنر» منتشر شده، به بررسی تطبیقی نقش اجتماعی و حقوقی زنان در دوران اشکانیان می‌پردازد. نویسندگان نشان می‌دهند که زنان اشکانی در مقایسه با دوره‌های پیشین (مانند هخامنشیان) از آزادی‌های نسبی بیشتری برخوردار بودند، اما این آزادی‌ها بیشتر در حوزه‌های سیاسی و مدیریتی طبقه اشراف دیده می‌شد و زنان طبقات پایین‌تر همچنان تابع قوانین سخت‌گیرانه ازدواج و طلاق بودند. یکی از یافته‌های مهم این پژوهش، اشاره به نقش زنان در برخی ساختارهای قدرت اشکانی و مشارکت آن‌ها در حکومت (مانند ملکه موزا)

است، البته این نقش‌ها عمدتاً به زنان وابسته به خاندان‌های سلطنتی محدود بوده و سایر زنان همچنان در چارچوب قوانین مردسالارانه گرفتار بوده‌اند.

یک اثر دیگر در این زمینه: کتاب «ازدواج در ایران باستان و بازتاب آن در آثار منظوم فارسی» نوشته فاطمه سلطانی ولوکالایی (۱۳۸۸) است. نویسنده در این پژوهش، کوشیده است تا ضمن بررسی آیین‌های ازدواج در ایران باستان به تحلیل جایگاه زنان در نظام خانوادگی دوره‌های مختلف از جمله اشکانیان را پرداخته است. این کتاب نشان می‌دهد که ازدواج در دوره اشکانیان اغلب جنبه‌ای طبقاتی داشته و زنان به‌عنوان ابزاری برای تحکیم روابط سیاسی و اقتصادی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. یکی از نکات مهم این پژوهش، اشاره به محدودیت‌های حقوقی زنان در مسئله طلاق است که مطابق قوانین آن دوران، زنان جز در موارد بسیار نادر، حق جدایی از همسر خود را نداشتند. همچنین، این کتاب به بررسی تأثیر سنت‌های هلنی و رومی بر نظام ازدواج اشکانیان می‌پردازد و نشان می‌دهد که تعامل فرهنگی با این تمدن‌ها، نه تنها موجب بهبود شرایط زنان نشد، بلکه در برخی موارد به تثبیت نظام مردسالارانه کمک کرد.

براین اساس مرور تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که موضوع ازدواج و طلاق زنان در دوران اشکانیان تاکنون به‌طور مستقل و جامع مورد پژوهش قرار نگرفته و عمدتاً در خلال بررسی‌های کلی‌تر درباره تاریخ اجتماعی ایران باستان قرار داشته است. اکثر مطالعات، بر نقش زنان اشراف و دربار متمرکز بوده‌اند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از نظریه فمینیسم تاریخی، تلاش می‌کند تا تحلیلی محدودتر از ساختارهای حقوقی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر جایگاه زنان در ازدواج و طلاق دوران اشکانی ارائه دهد.

بررسی خلیات و خصوصیات ظاهری مردان و زنان دوران اشکانیان

با توجه به شواهد و مدارک تاریخی چنین به نظر می‌رسد، اشکانیان اعم از مرد و زن بیشتر افرادی خوددار و کم‌حرف بودند و اغلب از شوخی، یاوه و گزافه‌گویی پرهیز داشتند. آنان خوراک کم می‌خوردند اما گاه در نوشیدن شراب به‌ویژه شراب خرما زیاده‌روی می‌کردند و معمولاً حالات شادی و غم خود را آشکار نمی‌کردند (بروسیوس، ۱۳۸۹: ۱۴۱-۱۴۲). مردان و زنان اشکانی اغلب آثار محبت، کینه، شادی و غضب خود را بروز نمی‌دادند و هنگامی که ضعف داشتند به بزرگان احترام

می‌گذاشتند و هنگامی که در قدرت و شکوه بودند سر از اطاعت باز می‌زدند (فَن گوتشمید، ۱۳۷۹: ۲۳۷؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۱: ۲۳۷-۲۳۹). پیرنیا به نقل از مورخ رومی ژوستن می‌نویسد: "به باور پارتیان مرد باید تندخو، جسور و جری باشد و زن خوش خو و متواضع و مهربان" (پیرنیا، ۱۳۶۹: ۸۹/۳). در مورد رفتار زنان و مردان اشکانی با یک دیگر می‌توان به این نکته اشاره کرد که غالباً مردان با زنان با نرمی و مهربانی و فروتنی رفتار می‌کردند و مراعات حال آنها را می‌نمودند. اما در برخورد میان مردان اشکانی با یکدیگر گاه سخت دلی و خشونت وجود داشت (گرانوسکی، ۱۴۰۰: ۶۲). زنان اشکانی با مردان بیگانه چندان ارتباطی نداشتند و اگر مرد پارتی همسر خویش را با مردی بیگانه می‌دید حق داشت هر دو طرف را به قتل برساند (یارشاطر و دیگران، ۱۳۷۱: ۴۷-۴۹). همچنین زنان اشراف در دوران اشکانی کم و بیش می‌بایست از مردان بیگانه رو می‌پوشانیدند و در مجالس مردانه داخل نمی‌شدند، اما این قاعده شامل کنیزان، خنیاگران، زنان اقوام بیگانه و مردم عادی جامعه نمی‌شد (مظاهری، ۱۳۷۷: ۲۱۳).

پارت‌ها اغلب از دادن مالیات خودداری می‌کردند اما به هنگام جنگها از خدمتگزاری، شجاعت و حتی جان‌فشانی در راه کشور و دولت خود کوتاهی نمی‌کردند. از دیگر خصوصیات پارتیان این بود که به مشاغل اقوام یکجانشین ایرانی چندان علاقه مند نبودند، به ویژه به صنایع و حرف شهری نظیر معماری رغبت چندانی نداشتند، در عوض تیر اندازی و شکار نزد آنان بسیار اهمیت داشت، به گونه‌ای که حتی اگر پادشاهی اشکانی در آنها مهارت نداشت ممکن بود برکنار شود. چنانکه اینموضوع برای ونوم یا وهونام یکی از پسران فرهاد چهارم اتفاق افتاد (کالج، ۱۳۹۱: ۴۸-۴۹). نکته‌ی دیگری که در این باره اهمیت دارد نوع پوشش مردان و زنان در این دوران است. البته ما از نحوه‌ی پوشش آنان در آغاز فرمانرواییشان اطلاع چندانی نداریم. آگاهی‌های ما در این باره بیشتر مرهون منابع منقوش است تا مکتوب. بیگمان پوشش عمومی مردان آنان در آن زمان همانی بوده است که در پلکان شرقی کاخ آپادانا اعضای هیأت نمایندگان پارتی خراجگزار هخامنشیان بر تن داشته‌اند (شارپ، ۱۳۸۸: ۹۲-۱۰۳). پوشش این مردان پارتی شامل قبایی بلند و گشاد همراه با شلواری فراخ که روی آن عبا یا جبه‌ای نظامی می‌پوشیدند. اما این نوع پوشش بیشتر به اشراف و مقامات بالای جامعه اختصاص داشته و ما کمتر از پوشش افراد عادی جامعه در آن دوران آگاهی

داریم. در این دوره برای مردان دو پوشش متفاوت وجود داشت ۱- لباسی ویژه سواران ۲- لباسی فاخر مخصوص مردان اشراف. این تن پوش سنتی یک تونیک کوتاه بود با آستین تنگ که با طرز زندگی این قوم بیابانگرد نیز تناسب داشت (هوار، ۱۳۸۴: ۱۳۵-۱۳۶).

یکی از مهم‌ترین شواهد به دست آمده در خصوص پوشش مردان، مجسمه‌ی شاهزاده‌ی اشکانیست که در (شمی) کشف شده است. این ناحیه در بخش شرقی سوریه واقع است که در آن زمان مرز میان ایران و روم محسوب می‌شد. این تندیس با شلوار و نیم تنه‌ای کوتاه نمونه ایست از پوشش اولیه‌ی مردان در دوران اشکانی. همچنین در این مجسمه در زیر شلوار دو ران پوش نشان داده شده که از یک دیگر جدا بوده و هر یک را به طور مجزا می‌پوشیدند (محمدی فر، ۱۳۸۷: ۲۶۹). پوشش زنان در این دوران نیز بر چند گونه بوده است: یکی از متداول‌ترین پوشش زنان اشکانی دامن گشاد و بلند بوده که روی زمین کشیده می‌شده است. دوم پیراهنی گشاد، پرچین و آستین دار با یقه‌ای راست بوده است. سوم شلیته‌ای بوده که غالباً روی یک دامن می‌پوشیدند. این شلیته یک پارچه مستطیل شکل بوده که در قسمت میانی بر روی سینه جمع می‌شده و در پشت گردن قرار می‌گرفته است. چهارم پیراهنی کوتاه بوده که به صورت قطعه پارچه‌ای مستطیل شکل مشابه تونیک مردانه بوده است. پنجمین نمونه لباس زنان در این دوران قطعاتی از پارچه‌های نفیس بوده که رویه دوزی‌های فراوان داشته و در گوشه‌ها با افزودن اتصالاتی آنها را به یکدیگر وصل می‌کردند (افهمی، فر بود و فتحی، ۱۳۹۰: ۶۴-۶۸). از نکات مهم دیگر در پوشش زنان، استفاده از طوق تزئینی بوده که گویا به منظور ایجاد تنوع در شکل آرایه‌های تزئینی البسه‌ی زنانه به کار می‌رفته است. از دیگر ویژگی‌های پوشاک زنانه در این دوران استفاده از شال کمر بوده که احتمالاً برای ایجاد تنوع در ظاهر و شمایل بانوان پوشیده می‌شده است (هوار، ۱۳۸۴: ۱۳۷-۱۳۸). درباره نوع پوشش در این زمان می‌توان گفت در همه تندیس‌ها و نگاره‌های بازمانده از ایران باستان از جمله دوران اشکانیان کراهت از برهنگی اندام زنان بارز است (خدادادیان، ۱۳۸۰: ۵/۲۶۶) مسأله‌ای که متون دینی زرتشتی نیز آن را تأیید می‌کند. برای نمونه در آبان یشت که به باور بسیاری از پژوهشگران در دوران اشکانی سروده شده در وصف ایزد بانو آناهیتا چنین آمده: "آناهیتا بسان دوشیزه‌ای زیبا، بسیار نیرومند، خوش اندام، کمر به میان بسته، راست بالا، آزاده نژاد و بزرگوار که

تا میچ پا کفش درخشان پوشیده، استوار با بندهای زرین و جامه‌ی زرین گرانبهای پرچینی در بر، پدیدار می‌شود" (اوستا، ۱۳۷۱: ۲/۲۹۷). این توصیف زیبا از این ایزد بانو، برداشت شاعرانه ایست از زن بهنجار اشکانی در آن روزگار و بدون تردید سرایش آن مرهون تجربیات خود شاعر از زنان آن دوران بوده است. اجمالاً نکته‌ای که در آثار منقوش بر جای مانده از آن دوران قابل ملاحظه است شباهت شگفت آور میان پوشش اشکانی و پوشش اقوام بومی معاصر ایران به ویژه پوشش زنان عشایر می‌باشد. برای نمونه پوشیدن دو پیراهن بر روی یکدیگر در آن دوران بسیار متداول بوده است. پیراهن نخست گشاد و پرچین بوده و بلندی آن اغلب تا زمین می‌رسیده و بلندای پیراهن دوم اغلب تا زانو بوده است (فراهانی و خزائی، ۱۳۹۰: ۱۱۷). همچنین نشانه‌هایی در دست است که زنان اشراف اشکانی روی این دو پیراهن چادری جلو باز می‌پوشیدند و کلاهی نیز روی آن بر سر می‌گذاشتند (رجبی، ۱۳۸۶: ۱۸۷-۱۸۸).

فرهنگ ازدواج زنان و گونه‌شناسی آن در دوران اشکانیان

تحلیل جایگاه زنان در نظام ازدواج اشکانیان از منظر فمینیسم تاریخی، نیازمند نقد ساختارهای قدرت مردسالارانه و تأثیر آن بر حقوق، اختیارات، و عاملیت زنان است. با توجه به محدودیت منابع دست اول، شواهد موجود نشان می‌دهد که نظام خانوادگی و ازدواج در این دوره عمیقاً تحت سلطه‌ی هنجارهای پدرسالارانه قرار داشت، که زنان را به مثابه «اموال» مردان (پدر، برادر، یا شوهر) تعریف می‌کرد و حقوق آنان را به حاشیه می‌راند.

الف: انواع ازدواج

تا کنون منبع و یا سندی به زبان پهلوی اشکانی به دست نیامده است تا با استناد به آن بتوان قضاوت تاریخی دقیق‌تری از جایگاه حقوقی زنان و ازدواج و طلاق آنان در دوران مورد مطالعه ارائه داد. تنها منبع موجود داستان ویس و رامین است که خاستگاهی پارتی دارد. ویس و رامین از داستان‌های قدیم فارسی و منسوب به دوران اشکانی است که در میان ایرانیان و ادبیات کهن پارسی شهرت فراوانی دارد. ظاهراً در برخی نواحی ایران، متن پهلوی آن در دست بوده و فخرالدین اسعد گرگانی شاعر قرن ۵ هجری که در اصفهان می‌زیسته و نسخه پهلوی آن را دیده است و در حدود سال ۴۴۶ هجری این منظومه را به زبان فارسی به نظم کشیده است. لازم به ذکر است که

تمام اتفاقاتی که در این منظومه عاشقانه بوقوع پیوسته، در محدوده جغرافیایی اشکانیان به ویژه قومس، خراسان، مازندران و گرگان قرار دارد. ابیات ذیل به روشنی موید این مدعاست:

شهنشه بار بر بست از خراسان	سرا پرده بزد بر راه گرگان
وز آن جا سوی کوهستان سفر کرد	چو آمد بر ری و ساوه گذر کرد
بماند آسوده رامین در خراسان	کجا او خویشان را ساخت نالان
برادر تخت و جای خود بدو داد	بفرمودش که مردم را دهد داد

(گرگانی، ۱۳۹۸: ۱۰۷).

علی‌رغم کمبود منابع متقدم، با توجه به دیگر شواهد و مدارک تاریخی چنین به نظر می‌رسد که در این دوران نیز همچون بسیاری از دیگر ادوار تاریخی در ایران، نظام خانواده پارتی مبتنی بر پدربزرگسالاری بوده است. این امر از اقتدار همه‌جانبه پدر خانواده نشأت می‌گرفت. برای نمونه، در آن دوران حق مالکیت، قضاوت و حتی تعیین مناصب بر عهده پدر بود (طیبی، ۱۳۹۲: ۷۸). در امر ازدواج زنان نیز همین شرایط وجود داشت. در آن زمان اختیار دختر به دست پدر بود و پس از پدر برعهده برادر قرار می‌گرفت، و بدون رضایت آن‌ها ازدواج زن و شوهر وجهه شرعی و قانونی نمی‌یافت. علاوه بر موافقت پدر یا دیگر اولیای دختر، در زمان اشکانیان قوانین و شرایطی وجود داشت که دایره انتخاب همسر را برای جوانان به ویژه دوشیزگان محدود می‌کرد. برای نمونه، ازدواج با اهل غیر هم کیش گناه محسوب می‌شد (بیانی، ۱۳۸۰: ۸۰-۸۱). همچنین ازدواج با کسی که از لحاظ صحت و سلامت جسمی و روانی تعادل کامل نداشت ممنوع بود (مظاهری، ۱۳۷۷: ۴۵). حق شوهر دادن دختر به پدر دختر اختصاص داشت، و اگر پدر فوت می‌کرد این وظیفه بر عهده یکی از عموها یا برادر دختر بود. از نظر شرع و قانون، دختر مستقلاً نمی‌توانست شوهر خود را انتخاب نماید، اما پدر نیز قادر نبود دختر خود را به ازدواج با کسی که خود انتخاب کرده بود مجبور نماید (جنیدی، ۱۳۸۹: ۶۶). همچنین اگر دختری ازدواج با فرد پیشنهاد شده از سوی پدر خود را نمی‌پذیرفت، پدر حق نداشت وی را از ارث محروم کند، مگر آنکه دختر خودسرانه با مرد دیگری ازدواج می‌کرد (علوی، ۱۳۸۰: ۱۱-۱۲). بر اساس این ساختار می‌توان چنین استنباط نمود که در آن دوران نه تنها حق انتخاب همسر را از زنان سلب می‌کردند، بلکه گاه آنان را به «ابژه‌هایی»

تقلیل می‌دادند که برای حفظ منافع اقتصادی، اجتماعی، یا سیاسی خاندان‌ها مبادله می‌شدند. حتی در مواردی که دختران اجازه ابراز مخالفت با ازدواج تحمیلی را داشتند (جنیدی، ۱۳۸۹: ۶۶) تهدید به محرومیت از ارث یا طرد اجتماعی، ابزاری برای مجازات مقاومت زنان بود. این رویکرد، بازتابی از نظامی است که در آن زنان فاقد استقلال حقوقی و اقتصادی بودند و هویتشان تنها در چارچوب نقش‌های همسری و مادری تعریف می‌شد (Alcoff & Potter, 1993: 50). بر اساس شواهد و مدارک تاریخی، روایات دینی و انگاره‌های اساطیری که عمدتاً مربوط به دوره ساسانی است و می‌توان حدس زد که در دوره پیشین نیز در جامعه وجود داشته است، می‌توان چند گونه ازدواج را با توجه به عملکرد عروس در تعامل با شوهر و بستگان نسبی‌اش بازشناسی و دسته‌بندی نمود:

۱. پادشا زنی: ازدواج دوشیزه‌ای بوده که آن با رضایت دختر و پسر و بستگان عروس و داماد صورت می‌گرفته است. این گونه از ازدواج فقط یک مرتبه برای دختران و پسران میسر بود. از حقوق پادشازن این بود که شوهر باید مادام‌العمر حتی در صورت طلاق نفقه وی را می‌داد و فرزندان هم که از او متولد می‌شدند تا قبل از ازدواج واجب‌النفقه پدر محسوب می‌گردیدند (یارشاطر و دیگران، ۱۳۸۱: ۳/۳۳-۳۶). بر مبنای نظریه فمینیسم تاریخی (Alcoff & Potter, 1993: 60) می‌توان استنباط کرد که اگرچه این ازدواج با توافق دو طرف صورت می‌گرفت، اما در عمل، «رضایت» زنان غالباً تحت فشارهای خانوادگی و اجتماعی انجام می‌پذیرفت. تضمین نفقه مادام‌العمر برای زنان مطلقه، هرچند ظاهراً حمایت‌کننده به نظر می‌رسد، در واقع زنان را به موقعیتی وابسته تبدیل می‌کرد که بدون حمایت مالی مردان قادر به ادامه زندگی نبودند.

۲. چاکر زنی یا چکر زنی: ازدواج زنی بوده که برای بار دوم یا چندم شوهر اختیار می‌کرده است. گفتنی است فرزندان که از چاکرزن بودند فقط پسران در خانه پدری زندگی می‌کردند، اما تکلیف دخترانی که از وی متولد می‌شدند چندان معلوم نیست (علوی، ۱۳۸۰: ۳۷-۳۸). این گونه ازدواج زنان را در جایگاهی فرودست‌تر قرار می‌داد، زیرا فرزندان دختر حاصل از این پیوندها از حقوق برابر با پسران محروم بودند. این تبعیض جنسیتی، بازتولید نقش‌های سنتی جنسیتی را تقویت می‌کرد و زنان را به عنوان ناقلان «نسب» مردانه (و نه کنشگران مستقل) تعریف می‌نمود (Alcoff & Potter, 1993: 72).

۳. ایوک زنی: که همان تک‌همسری امروزیین بوده است.
۴. خود سر زنی: ازدواج زنی بوده که بدون رضایت و اجازه پدر یا کسانی که سرپرست او محسوب می‌شده‌اند صورت می‌گرفته است. مقاومت زنان در برابر ازدواج‌های تحمیلی، اگرچه شکلی از عاملیت فردی را نشان می‌دهد، اما با مجازات‌های شدیدی مانند محرومیت از ارث یا طرد اجتماعی همراه بود. از منظر فمینیسم تاریخی چنین به نظر می‌رسد که برقراری این گونه تنبیهات، سازوکارهای جامعه مردسالار برای کنترل زنان محسوب می‌شده است (Alcoff & Potter, 1993: 85).
۵. ستر زنی یا سزر زنی: ازدواج دختری بوده که اولاد منحصر به فرد پدرش بوده است.
۶. خویدوده یا خوه دوده: ظاهراً ازدواج با خویشاوندان نزدیک را می‌گفتند (اولبریخت، ۱۴۰۲: ۱۸۸-۱۸۹)، اما در میان زرتشتیان امروزی و برخی از پژوهشگران در خصوص این گونه از ازدواج اختلاف وجود دارد. برخی آن را ازدواج با محارم دانسته‌اند و برخی دیگر آن را ازدواج با خویشان معنی کرده‌اند.
- چنین به نظر می‌رسد که این گونه از ازدواج در میان طبقات فرادست جامعه به ویژه هفت خاندان اشرافی در آن دوران صورت می‌گرفته اما عمومیت نداشته است. پژوهشگران جدید به ازدواج خویدوده در دوران اشکانی پرداخته‌اند (دیاکونوف، ۱۳۷۸: ۱۱۲؛ بویس، ۱۳۸۶: ۱۲۷) اما در مقابل برخی نویسندگان پارسی این نسبت را رد کرده و نظر بر این دارند که شاهان اشکانی کلیه شاهزاده خانم‌ها را خواهر می‌نامیدند و دخترعمو، نوه عمو و... تحت این عنوان قرار می‌گرفته‌اند (ایرانی، ۱۳۶۱: ۸۸؛ جنیدی، ۱۳۸۹: ۶۹-۷۳). مطابق با تحلیل فمینیسم تاریخی (Alcoff & Potter, 1993: 94) در آن دوران این نوع ازدواج نیز نشان‌دهنده ابزاری بودن زنان در حفظ قدرت سیاسی و اقتصادی ساختار خاندانی مردسالار بوده است. به نظر می‌رسد چنین ازدواج‌هایی، زنان را به مثابه ابزاری برای تضمین «خون و نژاد خالص»، «حفظ دارایی خانوادگی» یا «تحکیم اتحادهای درون‌خاندانی» به کار می‌گرفته و عاملیت آنان را مغفول می‌گذاشته است.
- یکی از مصادیق این گونه از ازدواج‌ها، زناشویی ملکه موزا همسر فرهاد چهارم با پسرش بود. وی پس از مسموم کردن و کشتن شوهر خود با پسرش فرهاد پنجم یا همان فرهادک در سال دوم

پیش از میلاد ازدواج نمود. بنا به نظر برخی از پژوهشگران، ملکه موزا در حکومت با فرهاد پنجم شریک بوده است (مشکور و رجب‌نیا، ۱۳۷۴: ۲۲۱). به مناسبت این ازدواج سکه‌هایی با تصویر فرهاد پنجم و موزا ضرب شد و این برای نخستین بار بود که در تاریخ ایران باستان تصویر ملکه بر روی سکه همراه با پادشاه می‌آمد (زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۱/ ۱۵۱). بر حسب پذیرش خویدوده در دوران مزبور، شاید بتوان علل و عواملی که موجب برقراری آن در میان برخی طبقات جامعه در آن زمان بوده را چنین برشمرد:

۱. تأثیرپذیری اشکانیان از دیگر اقوام و ملل به ویژه یونانیان و فرهنگ هلنی بازمانده از آن که حتی به ازدواج با خویشان درجه اول جنبه دینی داده بودند. برای نمونه، بنا بر معتقدات آنان، خدایان المپ غالباً به این کار مبادرت می‌ورزیدند (گیرشمن، ۱۳۹۵: ۳۱۸-۳۲۱؛ فرای، ۱۳۸۸: ۳۹۳-۳۹۶). ازدواج‌های مختلط نیز تحت تأثیر آن‌ها در این دوره رواج یافت. بدین ترتیب، تبادلات مذهبی و اختلاط عقاید نیز اجتناب‌ناپذیر بوده است. شواهدی از متون دینی زرتشتی همچون ونیدیداد و دینکرد نشان می‌دهد که نگرانی از تأثیر باورهای بیگانه در جامعه‌ی زرتشتی وجود داشته است. پژوهش‌های ماریا ماکوخ نیز با بررسی اسناد حقوقی و متون پهلوی دوره‌ی ساسانی نشان می‌دهد که موضوعاتی چون ازدواج موقت، روابط خانوادگی و حتی مسئله‌ی محرمیت و منع یا جواز برخی پیوندهای زناشویی به‌طور جدی مورد بحث و تنظیم حقوقی قرار گرفته است (Macuch, 1985: 141-154; Macuch, 1991: 187-203). هر چند که به‌دینان امروزی نه تنها این گونه از ازدواج را انجام نمی‌دهند، بلکه وجود آن را در میان زرتشتیان در ایران باستان انکار می‌کنند (مزدآپور، ۱۳۷۳: ۲۳۲).

۲. اصل حفظ خون و نسب که در حقیقت محملی بود برای وراثت اعم از اقتصادی، اجتماعی و دینی (دیاکونوف، ۱۳۷۸: ۱۹۸). هر چند از این نظر اشکانیان به پای ساسانیان نمی‌رسیدند، اما نامه تنسر که در ابتدای حکومت ساسانیان نوشته شده، شاهد خوبیست دال بر اینکه برخی از این گونه مناسبات اجتماعی را ساسانیان مستقیماً از اشکانیان به میراث برده و آن را تقویت نموده‌اند (خزائی، فرهادی، ۱۳۹۷: ۲۴۲-۲۴۴). برای نمونه، تنسر مکرراً یادآور می‌شود که اردشیر ساسانی بر حفظ مراتب طبقات تأکید داشته است (تنسر، ۱۳۵۴: ۶۴-۶۶).

۳. علل سیاسی که بیشتر به حفظ اقتدار خاندان شاهی مربوط می‌شد تا خللی در قدرت آن ایجاد نشود و تداوم یابد (میرسعیدی، ۱۳۸۹: ۸۷)؛ همانطور که بعداً با سقوط اشکانیان ایران اشکانیان ارمنستان به‌دلیل حفظ همین پیوند خونی پناه‌گاه فرزندان فراری اردوان و دیگر شاهزادگان اشکانی شد (زرین کوب، ملکی، ۱۳۹۶: ۵۹).

ب: آیین‌های ازدواج

آن گونه که شواهد تاریخی و باستانی آن را تأیید می‌کند، پس از توافق اولیه دو خانواده عروس و داماد، مراسم گواه‌گیران انجام می‌شد، بدین معنی که از دو طرف گواهانی گرد می‌آمدند و پس از برقراری پیوند بر درستی آن گواهی می‌دادند (ایرانی، ۱۳۶۱: ۹۷). بر طبق آموزه‌های دینی، گواهان با خواندن بخش‌هایی از اوستا عروس و داماد را به نیکوکاری در زندگی مشترک سفارش می‌کردند. برای نمونه، هات ۵۳ از سرود ۵ یسنا را اغلب می‌خواندند:

«ای مردان و زنان این را به درستی دریابید که دروج در اینجا فریبنده است. دروج را از پیشرفت و گسترش باز دارید و پیوند خویشتن را از آن بگسلید. شادی به دست آمده در کورسوی تباهاکاری، اندک مایه‌ایست. بدینسان دروندان تباه‌کننده راستی، زندگی مینوی خویش را نابود می‌کنند. تا بدان هنگام که دل و جان شما سرشار از شور و مهر است و با یکدیگر می‌جوشید، خواه در فراخی، خواه در تنگی، از پاداش مگه برخوردار خواهید شد. اما اگر مینوی دروند بر شما دست یابد و آنگاه از مگه روی برتابید، سرانجام، بانگ وای و دریغ بر خواهید آورد» (اوستا، ۱۳۷۱: ۸۶ / ۱). همچنین در فصل ۱۱ از وندیداد آمده که در مراسم پیوند زن و مرد زرتشتی می‌بایست با خواندن دعای اشم و هو، که علاوه بر وندیداد در یسنا هات ۲۰ نیز آمده، یزشن ایزدان انجام شود و تن و روان آن دو پاک گردد که ترجمه آن این است: "راستی بهترین نیکی است که مایه نیکبختی است. نیکبختی از آن کسی است که راست باشد و خواستار بهترین راستی." (وندیداد، ۱۳۸۴: ۲۰۰). دختر پس از ازدواج باید از شوهر خود اطاعت می‌کرد و فرمانبردار او بود، مسأله‌ای که در متون دینی زرتشتی نیز بر آن تأکید شده است. برای نمونه، در کرده سوم از ویسپرد چنین آمده: «ای اهوره مزدا زنی را ایستاده خواهم که در اندیشه و گفتار و کردار نیک سرآمد و خوب آموخته و فرمانبردار شوهر و رد آشون چون سپندارمذ و چون زانیست که از آن تواند.» (اوستا، ۱۳۷۱: ۲ / ۵۲۸).

شایان ذکر است که اکثر پژوهشگران بر این باورند که آئین زرتشت آئین رسمی اشکانیان نبوده است. با این وجود جملگی اتفاق نظر دارند که آئین زرتشت از مهمترین ادیان دوره اشکانی بوده است و در زندگی اجتماعی و خانوادگی اشکانیان ایفای نقش می‌نموده است (شیپمان، ۱۳۹۸: ۱۱۲؛ اولبریخت، ۱۴۰۲: ۳۴-۳۵). معهدا از منظر فمینیستی می‌توان گفت که مراسمی مانند «گواهگیران» و سوگندهای دینی (مانند خواندن اوستا) اگرچه ظاهراً برای تقدیس پیوند زناشویی طراحی شده بودند، در عمل به عنوان ابزارهایی برای تثبیت فرمانبرداری زنان از شوهران عمل می‌کردند. برای مثال، تأکید متون زرتشتی بر اطاعت زن از شوهر (همچون کرده سوم ویسپرد) هنجارهای جنسیتی سلسله مراتبی را طبیعی‌سازی می‌کرد و زنان را به نقش‌های فرودست در خانواده محدود می‌نمود. حتی نمایش‌های هنری در جشن‌های نامزدی، احتمالاً بازتاب‌دهنده روایت‌های مردانه از «شایستگی‌های زنان» (مانند فرمانبرداری و وفاداری) بودند (Alcoff & Potter, 1993: 104-105).

ج. چند همسری میان اشکانیان

در خصوص تعدد زوجات در میان اشکانیان باید گفت که بر طبق شواهد تاریخی اشکانیان در ابتدا به دلیل این که زندگی صحراگردی داشتند، ازدواج آن‌ها به صورت تک‌همسری بود و پس از به قدرت رسیدن و یکجانشین شدن از این رسوم خود فاصله گرفتند و به دلیل تأثیراتی که از سنن دیرین ملل یکجانشین مشرق زمین و یونانیان و رومیان پذیرفتند، چندهمسری در میان فرادستان آنان رواج یافت (فیروزمندی و خان مرادی، ۱۳۹۳: ۲۵۷). گفتنی است وجود یا نبود چندهمسری در میان طبقات مختلف جامعه متفاوت بود. در میان نجبا، خاندان سلطنتی، درباریان و پادشاهان اشکانی و افراد متمکن چندهمسری متداول بود، اما طبقات متوسط و فرودست جامعه معمولاً بیش از یک زن نمی‌گرفتند زیرا به سنت‌های گذشته خود وفادار مانده بودند (کریستن سن، ۱۳۷۶: ۵۲). از سوی دیگر، بر اساس مدارک باستان‌شناسی همچون اسناد بابلی و چرم‌نوشته‌های اورامان نیز چندهمسری در میان هیأت حاکمه اشکانی تأیید شده است. برای نمونه، در سطور یک تا ششم چرم‌نوشته اورامان نام زنان مهرداد دوم اشکانی به نام‌های سیاکه، آزاته یا آریازاته، و اوتومه ذکر شده است (دوبواز، ۱۳۹۶: ۱۰۴). شایان ذکر است که اگر یک مرد بیش از یک زن داشت، یکی از

آنان که معمولاً همسر نخست بود در حکم زن اصلی وی محسوب می‌گردید که پادشاه زن خوانده می‌شد. زنان دیگر که غالباً همسران بعدی و بعضاً موقتی آن مرد بودند، چکرزن یا چاکرزن نامیده می‌شدند. البته به طور کلی می‌توان چنین استنباط نمود که با وجود رواج چندهمسری در میان طبقات متمکن، در دوران اشکانی در طبقات متوسط و پایین جامعه تک‌همسری عمومیت داشته است. رواج چندهمسری در میان طبقات مرفه اشکانی، هر چند ابزاری برای حفظ وحدت سیاسی-اجتماعی در جامعه‌ی متکثر ایران باستان مانند عصور اشکانی و ساسانی بود (خزائی، فرهادی، ۱۳۹۷: ۲۳۹) اما زنان را در رقابتی ناعادلانه برای منابع و توجه شوهر قرار می‌داد و جایگاه اجتماعی آنان را نیز به «زن اصلی» (پادشا زن) و «زنان ثانویه» (چاکر زن) تقسیم می‌کرد. این سلسله مراتب، قدرت مردان را در کنترل بدن و تولیدمثل زنان تقویت می‌نمود و حقوق عاطفی و اقتصادی زنان را نادیده می‌گرفت (Alcoff & Potter, 1993: 130).

طلاق زنان و مبانی حقوقی آن در دوران اشکانیان

با توجه به شواهد و مدارک روایی و باستان‌شناسی، بسیاری از پژوهشگران بر این نظر تأکید دارند که در ایران باستان، از جمله دوران اشکانیان، طلاق به استثنای برخی موارد چندان معمول و متداول نبوده است (ویزهوفر، ۱۳۷۷: ۱۸۸-۱۹۰؛ بویس، ۱۳۸۶: ۱۲۸). این امر ناشی از آموزه‌های فرهنگی و آیینی ایرانیان باستان بود که ازدواج و تداوم نسل و زیست اجتماعی مردمان را کرداری پسندیده می‌دانستند، در حالی که تجرد و طلاق را امری ناستوده و نکوهیده برمی‌شمردند. با این وجود، با استناد به برخی دلایل، فقط مرد می‌توانست زن خود را طلاق دهد:

۱. نازا بودن زن: این قانون بازتابی از نظام مردسالارانه‌ای بود که ارزش زنان را صرفاً در نقش مادری و تولیدمثل تعریف می‌کرد. آلفا و پاتر تأکید می‌کنند که چنین قوانینی بدن زنان را به مثابه ابزاری برای بازتولید نیروی کار و حفظ نسل مردانه تحت کنترل قرار می‌داد (Alcoff & Potter, 1993: 130).

۲. پرداختن زن به جادوگری: اتهاماتی مانند جادوگری اغلب به عنوان ابزاری برای سرکوب زنان در ساختارهای پدربسالار به کار می‌رفت (خدادادیان، ۱۳۸۰: ۲۶۹). این اتهامات نه تنها مشروعیتی

حقوقی به حذف زنان می‌داد، بلکه ترس از قدرت غیرقابل کنترل آنان را در جامعه مردسالار بازتاب می‌داد (Alcoff & Potter, 1993: 78).

۳. فساد اخلاقی زن به ویژه خیانت او: بر این مسأله در متون دینی زرتشتی تأکید شده است. برای نمونه، در فرگرد ۲۴ بند ۱ تا ۳ ارداویراف‌نامه چنین آمده است: «دیدم روان زنی که به پستان به دوزخ آویخته بود و خرفستران همه تن او ستندند. پرسیدم که این تن چه گناه کرد که روان این گونه بادفراه برد؟ سروش پاک و ایزد آذر گفتند که این روان آن بدکار زن است که به گیتی شوهر خود را رها کرد و تن به مرد بیگانه داد و روسپیگری کرد» (ارداویراف‌نامه، ۱۳۷۲: ۴۳). این توصیف‌ها نه تنها زن را مسئول «فساد» می‌دانست، بلکه مردان را از هرگونه مسئولیت اخلاقی مبرا می‌کرد (Alcoff & Potter, 1993: 89).

۴. پنهان داشتن عادت ماهانه از شوهر توسط زن (یارشاطر و دیگران، ۱۳۸۱: ۳۴): این قانون بدن زنان را به عنوان ملک مردان تعریف می‌کرد و حتی فرایندهای طبیعی زیست‌شناختی آنان را نیز زیر سلطه مردان قرار می‌داد.

۵. انجام عمدی سقط جنین توسط زن که در فصل ۱۵ از وندیداد جزء گناهان پشتون (کبیره) به حساب آمده است (وندیداد، ۱۳۸۴: ۲۳۰).

۶. کفر یا گرویدن به دین دیگر و کوشش برای تغییر دین شوهر: این قانون نشان‌دهنده آن است که هویت دینی زنان نیز تحت کنترل مردان قرار داشت و هرگونه استقلال فکری یا اعتقادی آنان به عنوان تهدیدی برای ساختار خانواده و جامعه مردسالار تلقی می‌شد (Alcoff & Potter, 1993: 102). گفتنی است که این گونه ضوابط مربوط به زمانی دراز پیش از اشکانیان بوده و در دوران آنان نیز تداوم یافته و ساسانیان نیز در این زمینه کم و بیش از گذشتگان پیروی کرده‌اند (کریستن سن، ۱۳۷۶: ۱۸۸). از سوی دیگر، برخی از قوانین طلاق در زمان اشکانیان که تا حدی از آن‌ها آگاهی داریم از این قرار بود:

۱. شرط اصلی طلاق رضایت طرفین به ویژه شوهر بود: این قانون به مردان حق مطلق برای تصمیم‌گیری در مورد انحلال ازدواج می‌داد، در حالی که زنان حتی در صورت مواجهه با خشونت یا بی‌کفایتی شوهر، فاقد هرگونه حق قانونی برای درخواست طلاق بودند (وندیداد، ۱۳۸۴: ۲۰۴).

۲. پس از طلاق، شوهر موظف بود تمام املاک و دارایی زن را به او بازگرداند: هرچند این قانون ظاهراً حمایت‌کننده به نظر می‌رسد، اما در عمل، استقلال اقتصادی زنان را تضمین نمی‌کرد، زیرا دارایی‌های آنان پیش از ازدواج نیز اغلب تحت کنترل مردان خانواده بود (جنیدی، ۱۳۸۹: ۶۴-۶۶).

۳. اگر طلاق بدون رضایت زن صورت می‌گرفت، شوهر می‌بایست مهر او را نیز می‌پرداخت (پیرنیا، ۱۳۶۹: ۳/ ۲۶۹۳-۲۶۹۴). با این حال، درباره میزان مهریه در زمان اشکانیان اطلاعات چندانی نداریم.

۴. مبلغ مهریه به میزان ثروت و دارایی شوهر بستگی داشته و به نقل از روایات گفته‌اند: "دو هزار درم سیم سپید یا زر سرخ سره نیشابوری" (مزدآپور، ۱۳۷۳: ۳۴). شاید این مبلغ مهریه‌ای نمادین بوده که در آن زمان متداول بوده است.

۵. علاوه بر مهری که به زن تعلق می‌گرفت، مبلغ دیگری نیز می‌بایست به پدر دختر پرداخت می‌شد: این مبلغ به گونه‌ای بود که در بعضی موارد شوهر می‌توانست آن را مجدداً بازپس بگیرد، مثلاً پس از ازدواج مشخص می‌شد که دختر دارای معلولیتی جسمی یا ذهنی بوده و بستگان وی این مسأله را از داماد و خویشان او پنهان داشته‌اند (جنیدی، ۱۳۸۹: ۶۴-۶۶). امروزه در برخی نقاط ایران این رسم وجود دارد که افزون بر مبلغی که به عنوان مهریه می‌دهند، مبلغی نیز به عنوان شیربها به پدر و مادر دختر پرداخت می‌کنند. احتمال می‌رود این رسم از همان دوران اشکانی به ما رسیده باشد.

۶. اگر مردی عقیم بود، همسر وی نمی‌توانست ادعای طلاق کند، اما همان گونه که پیشتر گفته شد، اگر زنی نازا بود، شوهر او می‌توانست با زن دیگری ازدواج کند یا همسر خویش را طلاق دهد (علوی، ۱۳۸۰: ۲۷). این نابرابری جنسیتی بازتابی از نظامی بود که بدن زنان را به عنوان ابزاری برای تولیدمثل مردانه تعریف می‌کرد (Alcoff & Potter, 1993: 130).

۷. زن پیش از فوت همسر خود نمی‌توانست شوهر دیگری اختیار کند، و اگر از زناشویی خود رضایت نداشت، فقط در صورت موافقت شوهر می‌توانست از او جدا شود (سلطانی و لوکلایی، ۱۳۸۸: ۱۱۵). نکته دیگری که در این قوانین قابل توجه است، این است که اگر طرفین به هر علتی بر سر طلاق به توافق نمی‌رسیدند، به ویژه اگر مسأله خیانت زن در میان بود، ممکن بود در این میان قتلی

صورت گیرد. پدیده‌ای که امروزه به آن اصطلاحاً قتل‌های ناموسی می‌گویند، نظیر قتل زن به دست شوهر، قتل پسر و دختر به دست پدر، قتل خواهر به دست برادر، و قتل پسران به دست پدر. ظاهراً در مورد این گونه اعمال، حکومت اشکانی و جامعه زمان آن عقیده داشتند که این مسائل باید در درون قلمرو خانواده مورد دادرسی و رسیدگی حقوقی قرار گیرد و برای قضاوت در خصوص آن‌ها به محکمه رجوع نمی‌کردند یا اصلاً آن را جایز نمی‌دانستند (دوبواز، ۱۳۹۶: ۱۴۸-۱۵۲). منطبق بر نظریه فمینیسم تاریخی (Alcoff & Potter, 1993: 145) این موضع نه تنها امنیت زنان را نقض می‌کرد، بلکه مشروعیتی ضمنی برای سلطه مردان بر زندگی و مرگ آنان ایجاد می‌نمود. چنین سازوکارهایی بازتابی از هنجارهای پدرسالارانه بود که منطبق بر آن‌ها، زنان به عنوان «جنس دوم» و متعلق به حوزه خصوصی خانواده تعریف می‌شدند. در نهایت نباید از نظر دور داشت که هر چند در دوران اشکانیان هنوز آیین زرتشت در کشور رسمیت نیافته بود، با این وجود می‌توان حدس زد که زرتشتیان در قلمرو اشکانی، مدت‌ها پیش از قدرتیابی ساسانیان اکثریت داشتند و قوانین شرعی و عرفی آنان در زمینه ازدواج و طلاق نافذ بود (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۴۸). از اینرو، بر همین مبنا می‌توان چنین استنباط نمود که اقلیت‌هایی چون بوداییان، یهودیان، مسیحیان، و مانداییان نیز در امور مربوط به ازدواج و طلاق قوانین و مقررات مخصوص به خود داشتند، و اشکانیان نیز به علت تسامح مذهبی که داشتند، از این نظر مانع آزادی عمل آنان در این حوزه‌ها نمی‌شدند.

نتایج پژوهش

بررسی فرهنگ ازدواج و مبانی حقوقی طلاق زنان در دوران اشکانیان نشان می‌دهد که ساختارهای اجتماعی و حقوقی این دوره، به شدت تحت سلطه هنجارهای پدرسالارانه قرار داشتند. همان‌طور که لیندا آلکاف و الیزابت پاتر مطرح می‌کنند، تاریخ‌نگاری سنتی معمولاً سوگیری مردسالارانه دارد و جایگاه زنان را یا نادیده می‌گیرد یا آن را در چارچوب نقش‌های از پیش تعیین‌شده تفسیر می‌کند. در نتیجه، مطالعه جایگاه زنان اشکانی نیازمند بازخوانی انتقادی منابع تاریخی و تحلیل روابط قدرت میان زنان و مردان بود. در این پژوهش مشخص شد که ازدواج در جامعه اشکانی، نه تنها یک پیوند شخصی، بلکه یک قرارداد اجتماعی و سیاسی بود که در راستای تحکیم قدرت خانواده‌های اشرافی،

حفظ ثروت و مشروعیت بخشی به سلطه مردان تنظیم می‌شد. حق انتخاب همسر در اختیار پدران و برادران زنان بود و ازدواج بدون رضایت اولیای مرد، فاقد اعتبار قانونی و شرعی محسوب می‌شد. حتی در مواردی که به زنان حق مخالفت با ازدواج تحمیلی داده می‌شد، ابزارهایی مانند تهدید به محرومیت از ارث یا طرد اجتماعی برای کنترل آنان به کار گرفته می‌شد و الگوها نمونه‌ای از نهادینه شدن سلطه مردان سرنوشت زنان بود.

یکی از مهم‌ترین گونه‌های ازدواج در این دوره، ازدواج درون خویشاوندی (خویدوده) بود که عمدتاً در طبقات اشرافی و حاکم رواج داشت. این نوع ازدواج که با هدف حفظ تداوم قدرت خانوادگی و جلوگیری از پراکندگی ثروت انجام می‌شد و بعد یکی از موانع مهم توسعه طلبی دولت ساسانیان نیز شد (زرین کوب، ملکی، ۱۳۹۶: ۵۳) و در عمل زنان را به ابزارهایی برای تثبیت جایگاه سیاسی و اقتصادی خاندان‌ها تبدیل می‌کرد. در این ازدواج زن نه به‌عنوان یک فرد مستقل، بلکه به‌عنوان دارایی جمعی خانواده تعریف می‌شد.

چندهمسری نیز به‌عنوان یک نهاد پذیرفته‌شده در طبقات فرادست جامعه اشکانی، ابزاری برای افزایش نفوذ مردان، تحکیم روابط سیاسی و کنترل اقتصادی خانواده‌ها بود در این ساختار، زنان بر اساس جایگاه اجتماعی خود در میان همسران شوهر، در یک سلسله‌مراتب قدرت قرار می‌گرفتند. این چندهمسری نه‌تنها روابط جنسیتی نابرابر را بازتولید می‌کرد، بلکه با ایجاد شکاف میان زنان، از همبستگی آنان جلوگیری می‌نمود. البته همانطور که مشخص شد، زنان اشکانی به‌طور کامل مطیع ساختارهای مردسالارانه نبوده و در برخی موارد برای احقاق حقوق خود تلاش می‌کردند. نمونه‌هایی از ازدواج بدون رضایت اولیای مرد و همچنین حضور برخی زنان در ساختارهای قدرت سیاسی، مانند ملکه موزا، نشان‌دهنده مقاومت‌هایی است که در برابر سلطه‌ی مردانه شکل گرفت. و این نشان می‌دهد حتی در جوامعی که قوانین کاملاً مردسالارانه هستند، همواره شکاف‌هایی در این ساختارها وجود دارد که زنان از طریق آن‌ها برای موجودیت خود مبارزه می‌کنند. تحلیل آیین‌های ازدواج و سوگندهای مذهبی زرتشتی در این دوران نیز نشان داد که این آیین‌ها، هرچند در ظاهر برای تقویت پیوند زناشویی طراحی شده بودند، اما در عمل به‌عنوان ابزارهای ایدئولوژیک برای تثبیت فرمانبرداری زنان از شوهران و پدرانشان عمل می‌کردند. چنین مکانیسم‌هایی که در

متون دینی و فرهنگی بازتاب یافته‌اند، نشان‌دهنده پیوند عمیق میان نظام‌های دینی، اجتماعی و حقوقی در راستای تثبیت سلطه‌ی مردان است.

منابع و مطالعات

- ارداویراف نامه، (۱۳۷۲) ترجمه دکتر عبدالرحیم عقیفی، تهران، انتشارات توس.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسنخان، (۱۳۷۱) تاریخ اشکانیان، تهران، انتشارات اطلس.
- افهمی، رضا، فریود، فریناز، فتحی، لیدا، (۱۳۹۰): طراحی پوشاک ایران در دوران اشکانیان (پارتیان) (مطالعه بر روی الگو، برش و دوخت لباس‌ها)، مجله علمی و پژوهشی نگره، دوره ۱۷/ سال ششم، صص ۳۱-۴۵.
- اوستا، (۱۳۷۱) ترجمه و پژوهش جلیل دوستخواه، تهران، انتشارات مروارید.
- اولبریخت، مارک یوت، (۱۴۰۲) برآمدن اشکانیان: تلاقی یونانی‌مآبی با تاریخ ایران و آسیای میانه، ترجمه محمدابراهیم محجوب، تهران، نشر ماهی.
- ایرانی، دینشاه، (۱۳۶۱) اخلاق ایران باستان، تهران، سازمان انتشارات فروهر.
- بروسیوس، ماریا، (۱۳۸۹) ایرانیان باستان، ترجمه‌مانی صالحی علامه، تهران، نشر ثالث.
- بویس، مری، (۱۳۸۶) زردشتیان، باورها و آداب دینی آنها، ترجمه عسگر بهرامی، تهران، انتشارات ققنوس.
- بیانی، شیرین، (۱۳۸۰) دین و دولت در عهد ساسانی و چند مقاله دیگر، تهران، نشر جامی.
- پیرنیا، حسن (مشیرالدوله) (۱۳۶۹) ایران باستان، جلد ۳، چاپ ۴، تهران، انتشارات سعید نو.
- تنسر، (۱۳۵۴) نامه‌ی تنسر به گشنسب، ترجمه ابن اسفندیار، به تصحیح مجتبی مینوی، بی جا، انتشارات خوارزمی.
- جنیدی، فریدون، (۱۳۸۹) حقوق جهان در ایران باستان، بی جا، نشر بلخ.
- خدادادیان، اردشیر، (۱۳۸۰) تاریخ ایران باستان، جلد ۵، تهران، نشر بهدید.
- خزاعی، ضیاء، فرهادی، محمد، (۱۳۹۷): تحلیل نظریه وحدت هگل و سیاست قومی در سلسله ساسانی، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۲۳/ سال ۱۲، صص ۲۳۵-۲۵۶.

دوبواز، نیلسون کارل، (۱۳۹۶) *تاریخ سیاسی پارت*، ترجمه علی اصغر حکمت، چاپ پنجم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

دیاکونوف، ایگور میخایلوویچ، (۱۳۷۸) *اشکانیان*، ترجمه کریم کشاورز، تهران، نشر پیام. رجبی، پرویز، (۱۳۸۶) *تاریخ ایران در دوره سلوکیان و اشکانیان*، چاپ سوم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.

رضایی، عبدالعظیم، (۱۳۸۰) *اصل و نسب و دینهای ایرانیان باستان*، چاپ پنجم، تهران، انتشارات در.

زرین کوب، روزبه، و ملکی، محمد، (۱۳۹۶): *جایگاه اشکانیان ارمنستان در روابط شاهنشاهی ساسانی با امپراتوری روم در سده سوم میلادی*، مجله پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۲۰ / سال ۱۱، صص ۵۱-۸۰.

زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۴) *روزگاران ایران*، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات سخن. سلطانی ولوکلایی، فاطمه، (۱۳۸۸) *ازدواج در ایران باستان و بازتاب آن در آثار منظوم فارسی*، تهران، نشر فارس.

شارپ، رلف نارمن، (۱۳۸۸) *فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی*، چاپ سوم، شیراز، نشر پازینه. شیپمان، کلاوس، (۱۳۹۸) *مبانی تاریخ پارتیان*، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، موسسه نشر فرزاد روز.

طیبی، نگار، (۱۳۹۲) *ازدواج در ایران باستان*، بی جا، انتشارات تارنمای تاریخ فا.

علوی، هدایت الله، (۱۳۸۰) *زن در ایران باستان*، تهران، نشر هیرومند.

فراهانی، زهره، خزائی، مریم، (۱۳۹۰) *سلسله شاهنشاهی اشکانیان*، تهران، نشر کاکتوس.

فرای، ریچارد نلسون، (۱۳۸۸) *تاریخ باستانی ایران*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ چهارم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

فن گوتشمید، آلفرد، (۱۳۷۹) *تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان*، ترجمه کیکاووس جهان‌داری، چاپ سوم، انتشارات ققنوس با همکاری شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

فیروز مندی، بهمن، و خان مرادی، مژگان، (۱۳۹۳): *درآمدی بر شناخت زنان ایران در عصر اشکانی*، ۱۳۹۳ فصلنامه زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، دوره ۲ / سال ششم، صص ۲۴۹-۲۶۴. کالج، مالکوم، (۱۳۹۱) *اشکانیان (پارتیان)*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، چاپ پنجم، تهران، انتشارات هیرمند.

کریستن سن، آرتور، (۱۳۷۶) *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، تهران، انتشارات ابن سینا.

گراتوسکی، ادوین، (۱۴۰۰) *تاریخ ایران از زمان باستان تا امروز*، ترجمه کیخسرو کشاورزی، تهران، نشر مروارید.

گرگانی، فخرالدین اسعد، (۱۳۹۸) *منظومه ویس و رامین*، تهران، انتشارات هیرمند. گیرشمن، رومن، (۱۳۹۵) *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه دکتر محمد معین، چاپ چهارم، بی‌جا، انتشارات نگاه.

مزدایور، کنایون، (۱۳۷۳) *زن در آیین زردشتی، حیات اجتماعی زن در تاریخ ایران*، دفتر اول، تهران، نشر نوید.

مظاهری، علی اکبر، (۱۳۷۷) *خانواده ایرانی در روزگار پیش از اسلام*، چاپ دوم، تهران، نشر قطره. محمدپور، احمد، (۱۳۹۰) *روش تحقیق کیفی: ضد روش*، چاپ اول، تهران، نشر جامعه‌شناسان. محمدی فر، یعقوب، (۱۳۸۷) *باستان‌شناسی و هنر اشکانی*، تهران، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مشکور، محمدجواد، رجب‌نیا، مسعود، (۱۳۷۴) *تاریخ سیاسی و اجتماعی اشکانیان (پارتیان یا پهلویان قدیم)* چاپ سوم، تهران، انتشارات دنیای کتاب.

میر سعیدی، نادر، (۱۳۸۹) *سلوکیان و اشکانیان*، تهران، انتشارات ققنوس. هوار، کلمان، (۱۳۸۴) *ایران و تمدن ایرانی*، ترجمه حسن انوشه، چاپ چهارم، تهران، انتشارات امیرکبیر.

وندیداد، (۱۳۸۴) *ترجمه به فارسی توسط دکتر موسی جوان از روی متن ترجمه‌شده از پهلوی به فرانسوی توسط جیمز دارمستتر*، چاپ دوم، انتشارات دنیای کتاب.

ویزهوفر، یوزف، (۱۳۷۷) *ایران باستان (از ۵۵۰ پیش از میلاد تا ۶۵۰ پس از میلاد)* ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران، انتشارات ققنوس.

یارشاطر، احسان و دیگر نویسندگان، (۱۳۷۳) مقاله *باورهای عامیانه و جهان‌نگری ایرانیان مندرج در کتاب تاریخ ایران پژوهش دانشگاه کمبریج*، جلد سوم قسمت اول از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، ترجمه حسن انوشه، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر.

یارشاطر، احسان و دیگر نویسندگان، (۱۳۸۱) مقاله *جامعه و قانون ایرانی مندرج در کتاب تاریخ ایران پژوهش دانشگاه کمبریج*، جلد سوم قسمت دوم از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، ترجمه حسن انوشه، چاپ سوم، تهران، انتشارات امیرکبیر.

Alcoff, L. Potter, E, (1993) *Feminist Epistemologies*, New York: Routledge.

Macuch, M, (1985) *Die Zeitehe im sasanidischen Recht – ein Vorläufer der šī'itischen mut'a-Ehe in Iran Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 18, 187–203.

Macuch, M, (1991) *Inzest im vorislamischen Iran*, Archäologische Mitteilungen aus Iran, 24, 141–154.